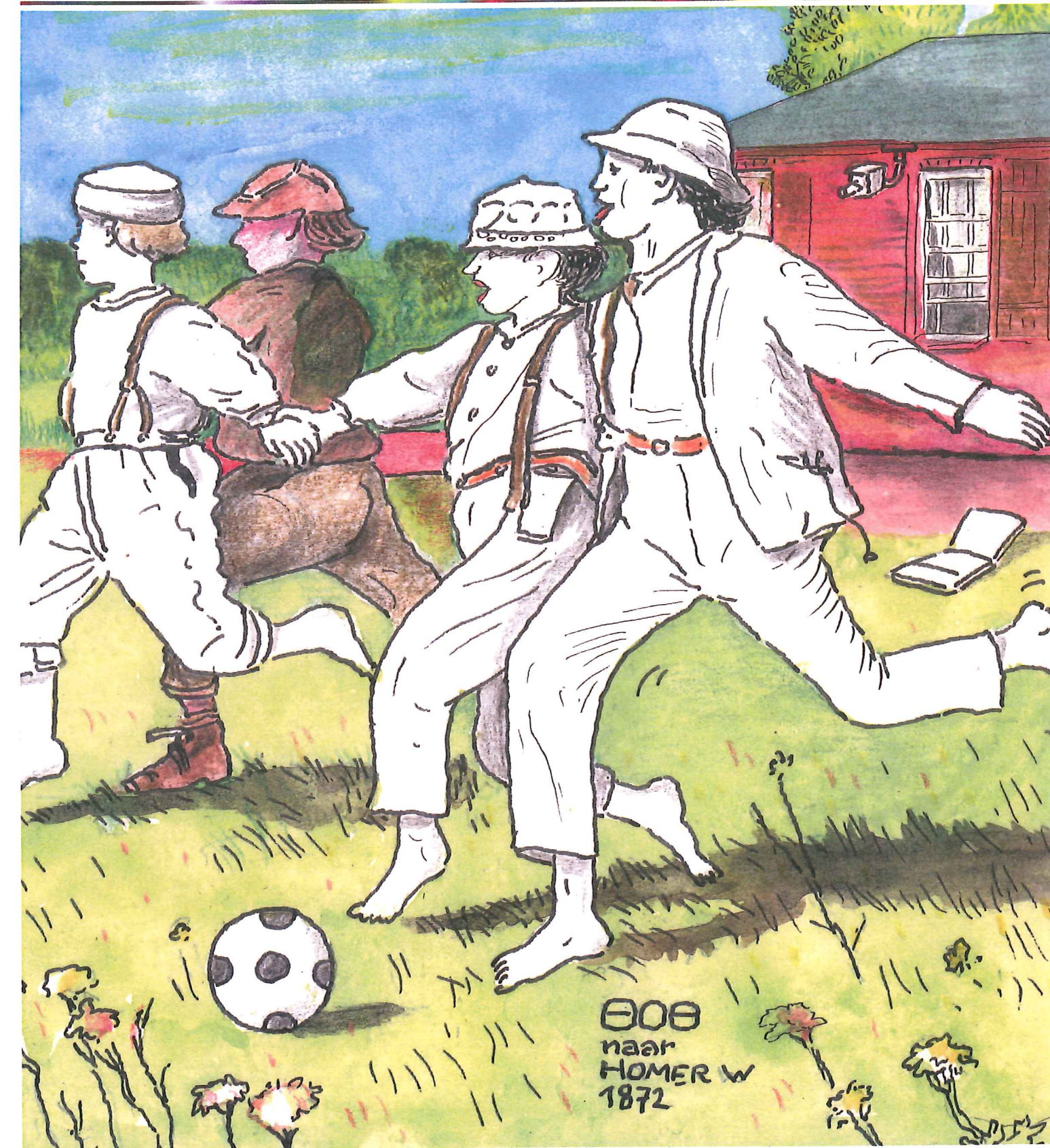

CALEDOSCOOP

Leerlingenbegeleiding vandaag en morgen

jaargang 24 nr. 3 mei - juni 2012

Het Toverbos, uitgetest in de praktijk

Catherine Malfait & Dirk Smits

De auteurs zijn verbonden aan het Centrum voor Praktijk-gebaseerd Onderzoek en Dienstverlening (PRAGODI) van de Hogeschool-Universiteit Brussel (HUB).

Binnen het kleuteronderwijs zijn er heel wat methoden voorhanden die focussen op de sociaal-emotionele ontwikkeling van kleuters, maar minder die de rol van spel hierbij centraal plaatsen. Het Toverbos vertrekt vanuit het rollenspel van kleuters. Het Toverbos ondersteunt kleuters in het (leren) spelen, het bevordert de sociaal-emotionele ontwikkeling doorheen de spelsituaties en biedt begeleiders de kans om het spel actief te observeren en mee te spelen. Dit maakt deze methode vernieuwend en ook kansrijk. In de periode 2010-2012 onderzocht PRAGODI daarom de effecten van Het Toverbos op kleuters en kleuteronderwijzers en verfijnde de methode om er concreet mee aan de slag te kunnen gaan in de kleuterklas.

Het belang van spel

Spelen is een natuurlijke activiteit van kinderen waar ze bijna voortdurend mee bezig zijn. Het belang van spel kan dan ook niet overschat worden. Spel heeft zowel voordelen voor de begeleider als voor het kind. Door als begeleider te kijken naar het spel, kan je zien wat het kind kan en wat er in zijn wereld leeft (Brouwers, 2010). Voor het kind is spelen essentieel voor zijn ontwikkeling, waarbij het verschillende vaardigheden oefent. Spel draagt onder andere bij tot de motorische ontwikkeling, de taalontwikkeling en ook tot de sociaal-emotionele ontwikkeling. We focussen in dit artikel op dit laatste: tijdens het spel leren kinderen een rol op zich nemen in relatie tot de rol van een ander. Ze oefenen dus hun sociale vaardigheden. Daarnaast beelden jonge kinderen, waar volwassenen over gevoelens praten, hun emoties uit in hun spel. Doordat ze hun gevoelens in een veilige context en steeds opnieuw in de meest uiteenlopende variaties kunnen uiten, slaan ze zich door conflict en pijnlijke emoties (Mc Ardle, 2001).

De spelontwikkeling verloopt, in tegenstelling tot wat velen denken, niet geheel vanzelf. Kinderen zijn hiervoor afhankelijk van hun sociale omgeving. Hebben de kleuters thuis mogelijkheid tot spel? Welke? Stimuleren de volwassenen het spel? Onderzoek toont bijvoorbeeld aan dat kinderen uit lagere sociale klassen en uit sommige andere culturen, weinig of arm rollenspel vertonen. Maar het spelgedrag verbetert als leerkrachten het rollenspel extra stimuleren (Janssen-Vos, 2004). Dit rijker rollenspel kan een extra stimulans vormen voor de sociaal-emotionele ontwikkeling.

Over het belang van een goede sociaal-emotionele ontwikkeling hoeven we niet uit te wijden. Uiteraard willen we dat kinderen zich goed in hun vel voelen. Daarenboven toont onderzoek ook langetermijneffecten aan: kinderen met vertragingen tijdens de ontwikkeling van sociaal-emotionele vaardigheden, vertonen later vaak ook academische en gedragsproblemen (Pickens, 2009). Daarnaast zijn er aanwijzingen dat gedrags- en emotionele problemen die ontstaan tijdens de kleuterjaren, vaak blijven voortbestaan als probleem of

kwetsbaarheid op latere leeftijd. Voldoende redenen dus om al in de vroege kindertijd werk te maken van een goede sociaal-emotionele ontwikkeling.

Het Toverbos: de methode¹

Voorbeeld

Molletje is nog een heel klein dier. Hij loopt in Het Toverbos achter iedereen aan. Hij pakt hier en daar een potje, een beker. Hij loopt achter Grote Vogel (kleuterjuf of coach) aan want die kent hij het best. Molletje praat niet veel in de mensenwereld. In Het Toverbos durft Molletje meer. We horen zijn stem, "Ka, ka, kijk!" naar Grote Vogel roepen als hij een tuimeling maakt of mee gaat zitten in het huisje van Schildpad. "Nie doen!" roept Molletje, "ikke doen!", als Schildpad hem de borden uit handen neemt. Met zijn bord en lepel kruipt Molletje naar Grote Vogel. Hij propt het eten met grote dwang in de bek van Grote Vogel. Er is geen ontkomen aan. Hij moet! Grote Vogel wil niet eten en houdt zijn muil dicht. Molletje staat rechtop en maakt zich behoorlijk boos. "Jij stout! Moet!" En de lepel wordt met veel geweld opnieuw in de bek van Grote Vogel gepropt. Molletje gaat weg met een leeg bord.

Het Toverbos stelt drie doelen voorop:

1. Het Toverbos wil kleuters sterken in hun sociale weerbaarheid door hen te leren omgaan met conflicten en nieuwe uitwegen te bedenken voor problemen.
2. Het Toverbos wil kleuters ervaringen laten opdoen in het leggen van sociale contacten en deze te verruimen.
3. Het Toverbos wil kleuters leren omgaan met hun eigen gevoelens en met die van anderen.

Het Toverbos werd ontwikkeld door Niki Jeannin, onder supervisie van Prof. Dr. Adriaenssens, op de dienst Kinderpsychiatrie van het UZLeuven² (Jeannin, Adriaenssens, & Mertens, 2009).

In Het Toverbos zijn de kleuters niet langer kleuters, maar kruipen ze in de huid van een zelfgekozen dier. Ze kiezen zelf welk dier ze willen zijn. Jens wordt Olifant, Amelie Dolfijn, Fadoua Lieveheersbeestje. Vanuit deze dierenrol gaan ze met elkaar rollenspelen aan. Ze kiezen zelf met wie en wat ze spelen. Zij bepalen de inhoud van de rollenspelen. Olifant en Dolfijn verzorgen de baby's,

Schildpad maakt een lange reis en Tijger sterft (toch niet, want Lieveheersbeestje brouwde net op tijd een toverdrank). De kleuters spelen voortdurend situaties en emoties die zij in het echte leven ervaren en vermengen dit met fantasie. Ze spelen wat hen bezighoudt. De thema's zijn vaak een mix van realiteit en fantasie, waarbij ze bepaalde zaken uitvergroten.

Dankzij hun dierenrol en de spelsituaties kunnen ze experimenteren met oplossingen voor de problemen en de situaties die ze ervaren. Ze mogen fouten maken en hun gevoelens ventileren. Ze ervaren en beleven nieuwe oplossingen, nieuwe gevoelens. Waar de kleuteronderwijzer zo vaak de leidinggevende is en een voorgestructureerd verhaal naar voor brengt, speelt zij hier mee als Grote Vogel in het spel van de kleuters.

Voorbeeld

Aap, Pauw en Spin hebben een beker op hun hoofd gezet. Ze zitten vast. Grote Vogel is in paniek en vraagt aan enkele andere dieren hoe ze dit kunnen oplossen. Konijn probeert om de beker eraf te trekken maar het lukt niet. Hij is er niet sterk genoeg voor. De dieren vragen aan Grote Vogel om het eens te proberen. Grote Vogel vertelt dat hij er een beetje te oud voor is en dat zijn bek te klein is. Plots roept Pauw: "Ik weet het! Ik weet wie ons kan helpen! Olifant met zijn slurf." Konijn en Schildpad zoeken Olifant en vragen om Aap, Pauw en Spin te helpen. Olifant komt onmiddellijk. Een voor een trekt hij met zijn slurf de bekken van de hoofden van de dieren. Aap, Pauw en Spin slaken een zucht: "Oef, eindelijk lucht voor ons hoofd! Dat moeten we vieren!"

De vier pijlers van Het Toverbos

Het Toverbos steunt op vier pijlers. De eerste pijler omvat het spelen in een groep, al dan niet van leeftijdsgenoten. Het Toverbos kan met de totale klasgroep gespeeld worden. De kleuters leren zichzelf beter kennen door ervaringen op te doen in een groep. Ze merken dat andere kinderen soms met dezelfde, soms met andere vragen of oplossingen zitten dan zij. Daarnaast leren ze dat wat ze zeggen, doen en voelen betekenis heeft voor andere mensen.

De tweede pijler is het Toverplein, de plaats waar de kleuters Het Toverbos

spelen. Een cirkelvormige ruimte wordt afgebakend met tafels, banken en doeken. De afbakening is belangrijk zodat de kleuters duidelijk weten tot waar ze mogen gaan. Binnen dit Toverplein zullen de dieren in kleine groepen, huisjes spelen. Het Toverplein kan gecreëerd worden binnen het klaslokaal.

De derde pijler bestaat uit de dierenhandpoppen. Iedere kleuter kiest één dier, dat hij iedere Toverbossessie opnieuw zal zijn. De dierenhandpoppen zijn neutraal zodat iedere kleuter zijn eigen verhaal kan creëren en niet gewoon een gekend verhaal naspeelt. De kleuters vullen zelf de rol, leeftijd en emotionele betrokkenheid in. Er opent zich een magische wereld waarbinnen ze anders kunnen en mogen zijn dan zichzelf. Dit spelen aan de hand van dierenhandpoppen heeft vele voordelen. Ze stimuleren niet alleen het creatieve denken, maar bieden de kleuters ook de kans om situaties uit het dagelijkse leven na te spelen en ermee te experimenteren. Het kind kan en mag anders zijn dan zichzelf. Het kan verborgen gevoelens uiten, het zijn immers de gevoelens van het dier. Het kind hoeft niet bang te zijn om te mislukken tijdens het uitvoeren van nieuwe oplossingen, het is immers het dier die de handeling uitvoert. Tot slot kunnen de kleuters ook andere rollen oefenen. Een introvert kind durft zich meer uiten in zijn dierenrol of een drukker kind neemt een verzorgende rol op in Het Toverbos.

Voorbeeld

In een sessie van Het Toverbos speelt een kind dat dikwijls agressief is, dat het met zijn Leeuw de andere kinderen aanvalt. Hij komt luid brullend bij een groepje andere kinderen, ze duiken bang weg. Grote Vogel (kleuterjuf of coach) suggereert dat een leeuw inderdaad heel sterk is, maar dat hij juist daarom ook de andere dieren kan beschermen. Het kind stapt via de Leeuw in die andere rol en zegt: "Je hoeft niet bang te zijn, Konijntje, er is geen gevaar!" Konijntje reageert daardoor anders op Leeuw, ze streelt over zijn manen.

Een vierde pijler is de coach, de rol van de begeleider. Dit kan de kleuteronderwijzer of de zorgcoördinator zijn. De coach is de veilige begeleidingsfiguur die actief meespeelt als Grote Vogel en de kleuters in hun ontwikkeling stimuleert.

Grote Vogel heeft drie rollen: (1) observeren, (2) meespelen en (3) ontwikkelingsstimulerend begeleiden.

(1) De eerste - observerende - rol omvat twee opdrachten. Ten eerste zal Grote Vogel zowel bij het begin als op regelmatige momenten tijdens de Toverbossessies observeren om een overzicht te krijgen van de spelsituaties. Op basis van zijn observaties moet hij inschatten waar er ondersteuning nodig is, of een interventie noodzakelijk is en waar dit kind op dat ogenblik behoefte aan heeft.

Voorbeeld

Na een korte begroeting vliegen mijn dieren uit. Een groepje van vier speelt onder de tafel met hun dieren. De lieveheersbeestjes nemen, zoals altijd, snel wat kommetjes en spelen op de tafel. Een groepje van zes kruipt onder de tafels en gaat samen op stap, ze kruipen achter elkaar door de tafelpoten. Een ander groepje gaat in het midden van Het Toverplein zitten met papieren uit de krant. Koetje zit op de tafel en speelt intus alleen met zijn dier. Bijna alle dieren hebben een plaatsje ingenomen,

alleen schildpad loopt er wat verloren bij. Ik ga op weg. "Schildpad, wat ben je aan het doen? Wat wil je graag doen? Weet je het niet? Wil je met me meevliegen naar de andere dieren?"

Schildpad gaat met me mee en we kloppen aan bij de huisjes. "Tok, Tok, tok, mogen we binnenkomen... Wat zijn jullie aan het doen?"

Een tweede opdracht is het leren kijken naar het spel van een kleuter. Een spelend kind communiceert veel voor wie het kan verstaan en kan zien (Van der Poel & Blokhuis, 2008). Het is belangrijk dat Grote Vogel kijkt naar het spel en naar de variaties binnen het spel. Hierdoor krijgt hij een beter inzicht in wat er zich afspeelt in de leefwereld van een kind.

(2) De tweede rol bestaat erin om mee te spelen. Volwassenen zijn dit vaak niet meer gewoon en voelen zich geremd. Ze zijn het spontane van het spelen verleerd. Grote Vogel moet openstaan voor het verhaal van het kind en leren om zich te verplaatsen in de belevingen en de speldoelen van de kleuters.

(3) De derde rol is het ontwikkelingsstimulerend begeleiden. Het belangrijkste hierbij is dat iedere actie die Grote Vogel onderneemt, er een moet zijn waarmee hij de ontwikkeling van de kleuter stimuleert. Steeds opnieuw zal Grote Vogel het probleemoplossend vermogen van de kleuter aanspreken, groei mogelijkheden aanbieden, via spiegelen luisteren inzicht bieden in het gedrag van de kleuter. Belangrijk is hierbij dat de coach de dieren zelf laat zoeken naar oplossingen en ze niet aanreikt.

Meer informatie over hoe concreet aan de slag te gaan met Het Toverbos, vindt u in het boek "Emoties in de kleuterklas, oefenen met de methode van Het Toverbos" (zie box 1).

Onderzoeksvraag 1: Bevordert Het Toverbos effectief de sociaal-emotionele ontwikkeling van kleuters?

Groep	PRE-test	INTERVENTIE	POST-test
Experimentele groep (9 klasgroepen)	Mentor vult de vragenlijst SSIS en PERIK in voor ieder van de vijf at random gekozen kleuters (N=45).	Gehele klasgroep krijgt tien Toverbossessies.	Mentor vult de vragenlijst SSIS en PERIK in voor dezelfde vijf at random gekozen kleuters (N=45).
Controlegroep (9 klasgroepen)	Mentor vult de vragenlijst SSIS en PERIK in voor ieder van de vijf at random gekozen kleuters (N=45).	Gehele klasgroep krijgt geen Toverbossessies.	Mentor vult de vragenlijst SSIS en PERIK in voor dezelfde vijf at random gekozen kleuters (N=45).

Onderzoeksvraag 2: Is er een effect van het gebruik van Het Toverbos op de wijze waarop kleuteronderwijzers hun kleuters observeren (kindgericht observeren) en aandacht hebben voor de eigenheid van elk kind?

Groep	PRE-test	INTERVENTIE	POST-test
Experimentele groep (9 studenten)	1. Observatie-oefening 2. Zelfevaluatievragenlijst Basiscompetenties 3. Mentor vult de Checklist Leerkrachtstijl in.	• Training in de methodiek 'Toverbos' • Zelf geven van tien Toverbos-sessies • Begeleiding via supervisiesessies	1. Observatie-oefening 2. Zelfevaluatievragenlijst Basiscompetenties 3. Mentor vult de Checklist Leerkrachtstijl in.
Controlegroep (9 studenten)	1. Observatie-oefening 2. Zelfevaluatievragenlijst Basiscompetenties 3. Mentor vult de Checklist Leerkrachtstijl in.	Geen training in de methodiek en niet geven van tien Toverbossessies	1. Observatie-oefening 2. Zelfevaluatievragenlijst Basiscompetenties 3. Mentor vult de Checklist Leerkrachtstijl in.

Focusgroepinterview met de experimentele groep over de ervaringen en methodiek.

Tabel 1: Onderzoekdesign

Op zoek naar de effecten van Het Toverbos

De vzw Ga voor Geluk³, een organisatie die projecten ondersteunt ter preventie van depressie en suïcide, vroeg aan de Hogeschool-Universiteit Brussel om de methodiek Het Toverbos in de Bacheloropleiding Kleuteronderwijs te implemen-

teren. Het Toverbos was oorspronkelijk een psychodramatechniek ter begeleiding van kinderen met gedragsproblemen. Niki Jeannin stemde de methode af op het kleuteronderwijs. De HUB was sterk geïnteresseerd in Het Toverbos enerzijds, omwille van de nadruk op spel en samenspelen en anderzijds omwille van het feit dat kleuters zelf de spelinhoud bepalen en zelf oplossingen bedenken.

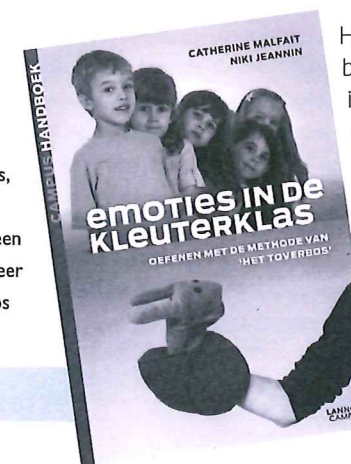
Om de effectiviteit van de methode in kaart te brengen, verrichtte de HUB een kleinschalig quasi-experimenteel onderzoek. Twee onderzoeksvragen stonden voorop:

1. Bevordert Het Toverbos de sociaal-emotionele ontwikkeling van kleuters?
2. Is er een effect van het gebruik van de methodiek "Het Toverbos" op de wijze waarop kleuteronderwijzers hun kleuters observeren (kindgericht observeren) en aandacht hebben voor de eigenheid van elk kind (sensitiviteit)?

BOX 1: Boek "Emoties in de kleuterklas, oefenen met de methode van Het Toverbos"

Auteurs: Catherine Malfait en Niki Jeannin
Uitgegeven bij Lannoo Campus (beschikbaar vanaf juni 2012)

In Het Toverbos wordt er tijd gemaakt om samen te spelen en te experimenteren. De kleuters bepalen de inhoud van de rollenspel en de kleuteronderwijzer speelt mee. Dit boek wil je zowel wegwijs maken in de theoretische achtergrond van Het Toverbos, als in de methode zelf. In het theoretisch kader staan de auteurs uitgebreid stil bij de sociaal-emotionele en spelontwikkeling van kleuters. Zelfreflectie-opdrachten bieden een verdiepend inzicht in het geheel. In het tweede luik geven de auteurs stap voor stap weer hoe je concreet met Het Toverbos aan de slag kunt gaan. Casussen, voorbeelden en tips verduidelijken het geheel.

Het onderzoeksoepzet bestaat uit een "pretest - interventiefase - posttest" design met een experimentele en controlegroep (zie box 2). Het onderzoekdesign wordt samengevat in Tabel 1.

Resultaten

Bevordert Het Toverbos effectief de sociaal-emotionele ontwikkeling van kleuters?

Op alle schalen van de SSIS en de PERIK stellen we een lichte groei vast wat betreft de sociaal-emotionele ontwikkeling van kleuters. Voor de schaal coöperatie van de SSIS (zie Tabel 2 voor de items van deze schaal) is de groei sterker in de experimentele conditie dan in de controleconditie ($\beta = 1.38$; $p < .05$). Uit ons onderzoek blijkt dus dat het maken/navolgen van afspraken, het gepast deelnemen in de klas en het zich kunnen focussen op taken door deze af te werken zonder anderen te storen, en zich niet te laten storen door anderen wordt bevordert door Het Toverbos.

Oorspronkelijk item	Vertaald item
SSIS 2 Follows your directions.	Volgt jouw aanwijzingen op.
SSIS 7 Completes tasks without bothering others.	Werkt taken af zonder anderen te storen.
SSIS 12 Participates appropriately in class.	Neemt gepast deel in de klas.
SSIS 17 Pays attention to your instructions.	Geeft aandacht aan jouw instructies.
SSIS 27 Ignores classmates when they are distracting.	Negeert klasgenoten als ze hem/haar proberen af te leiden.
SSIS 37 Follows classroom rules.	Volgt de klasregels.

Tabel 2: Cooperation scale, SSIS

Deze resultaten verrasten ons en we zochten dan ook naar mogelijke verklaringen. Een eerste verklaring is dat, hoewel Het Toverbos een vrij open methodiek is, er toch een sterke nadruk wordt gelegd op het leren omgaan met grenzen en het maken/opvolgen van afspraken. Tijdens de opwarming maakt Grote Vogel steeds

opnieuw op een vertrouwensvolle manier afspraken met de dieren. De afspraken worden positief en concreet geformuleerd. Grote Vogel legt uit waarom de afspraak nodig is en past sommige afspraken in samenspraak met de kleuters aan. Tijdens het spelen zelf let Grote Vogel er op dat iedere afspraak consequent opgevolgd wordt.

Voorbeeld

Enkele Toverbosessies na elkaar hebben de dieren moeite met het delen van het extra materiaal. Grote Vogel besluit om er tijdens de opwarming een gesprek over te voeren. Ze vertelt aan de dieren dat er in Het Toverbos niet zo veel materiaal is en dat het moeilijk is om te delen. Grote Vogel heeft gezien dat sommige dieren om ter eerst de bordjes en de bekers verzamelen om een feestje te geven. De andere dieren hebben hierdoor geen bedjes voor hun baby's, of geen vliegende schotels om mee op reis te gaan. Grote Vogel vraagt aan de dieren hoe we dit probleem kunnen oplossen, hoe we samen hierover afspraken kunnen maken. Lieveheersbeestje geeft aan dat de dieren moeten vragen en niet afpakken. Grote Vogel en de dieren vinden dit een goed idee: we vragen of we een bord mogen gebruiken, maar nemen niet af. Grote Vogel voegt er nog aan toe om ook te vertellen wat we met het materiaal willen doen en

samen oplossingen te zoeken als er te weinig is. Grote Vogel let er tijdens de sessie op dat de nieuwe afspraak goed nageleefd wordt. Enkele dieren bewaken deze regel de hele sessie. Tijdens de nabespreking vertellen de dieren dat het toch niet zo makkelijk was om te vragen, maar dat er wel minder ruzie was.

Een tweede mogelijke verklaring voor onze resultaten is dat Grote Vogel de kleuters stimuleert om zelf oplossingen te zoeken voor hun problemen, vaak met de hulp van de andere kinderen. De centrale vraag in Het Toverbos is steeds opnieuw: hoe gaan we dat nu oplossen? Mogelijk vertaalt dit zich naar de klas en zoeken ze meer zelf naar oplossingen voor problemen waardoor ze anderen minder storen en autonomer worden. Tot slot leren de kleuters omgaan met drukte, waardoor ze zich in klassituaties misschien ook minder snel laten storen.

Op de andere schalen werden in ons onderzoek geen significante effecten van Het Toverbos gevonden. Hiervoor bestaan er drie mogelijke verklaringen: ofwel heeft Het Toverbos er inderdaad geen effect op ofwel was de groep kleuters te klein om een significant effect te vinden ofwel was de implementatie van te korte duur om een effect te kunnen waarnemen.

Tijdens het focusgroepinterview reikten de Toverbosstudenten aan dat zij Het Toverbos vooral een meerwaarde vinden voor de stillere en de drukkeren kinderen. De stillere kinderen krijgen de kans om mee te vliegen met Grote Vogel naar de andere dieren. Zo vinden ze aansluiting bij andere kinderen, wat hen in de gewone klassituatie moeilijker lukt. Daarnaast leren de studenten door Het Toverbos methodes om op een positieve manier

BOX 2: Onderzoeksoopzet

Experimentele groep en controlegroep

Negen studenten derde jaar Bachelor Kleuteronderwijs (BAKO) namen vrijwillig deel aan het onderzoek en werden opgeleid in de methodiek Het Toverbos. Zij behoorden tot de experimentele groep. Doorheen dit artikel noemen we hen de Toverbosstudenten. Deze negen Toverbosstudenten kregen een tweedaagse opleiding in Het Toverbos en gaven zelf tien Toverbosessies in de kleuterklas, vijf sessies voor en vijf tijdens hun stage. Zo kregen negen verschillende kleuterklassen elk tien sessies van Het Toverbos aangeboden. Na iedere Toverbosessie reflecteerden de Toverbosstudenten over hun handelen aan de hand van een observatieverslag en om de twee tot drie sessies kregen zij een supervisie met Niki Jeannin. Tijdens de supervisie bespraken ze knelpunten, vragen en positieve ervaringen aan de hand van videofeedback. De totale experimentele groep bestaat dus uit de negen Toverbosstudenten en de groep kleuters aan wie zij de Toverbosessies aanboden.

Daarnaast stelden we een gelijkaardige controlegroep samen. Hiervoor lieten we 4 docenten van de opleiding BAKO een rangorde opstellen van alle studenten van het derde jaar BAKO op de variabelen 'kindgericht observeren' en 'sensitiviteit'. We stelden de controlegroep zo samen zodat de studenten eruit gelijkaardig scoorden op beide variabelen als de Toverbosstudenten. Deze studenten en de kleuterklassen waarbij ze stage liepen vormden de controlegroep. We voerden geen interventie uit bij de controlegroep. Tijdens hun stage werkten ze volgens het gewone programma van de stageschool, dus zonder Toverbosessies. Bij deze studenten en de kleuters uit deze groep verrichtten we wel dezelfde metingen als bij de experimentele groep.

We veronderstellen dat bij de start van het onderzoek de kleuters en de studenten niet noodzakelijk op een gelijk niveau functioneren wat betreft de variabelen waarin we geïnteresseerd zijn. Daarom focussen we op het aspect groei die vastgesteld wordt tussen de meting voor (pretest) en de meting na (posttest) de interventieperiode (het al dan niet geven/krijgen van Toverbosessies). We onderzochten meer bepaald of 1) er een sterkere groei is bij de kleuters over een periode van ongeveer zes maanden op de verschillende aspecten van de sociaal-emotionele ontwikkeling door de interventie van Het Toverbos, en 2) er een sterkere groei is bij de Toverbosstudenten op het kindgericht observeren en aandacht hebben voor de eigenheid van elk kind, dit telkens in vergelijking met de controlegroep.

Instrumenten

Voor de onderzoeksvraag of Het Toverbos de sociaal-emotionele ontwikkeling van kleuters bevordert, gingen we op zoek naar gedragsmeetinstrumenten die aspecten van de sociaal-emotionele ontwikkeling van vier- tot zesjarige kleuters kunnen meten. Gedragsmeetinstrumenten hebben het voordeel dat ze beschikken over een objectieve scoringsprocedure en een beperkte nood hebben aan specifieke training om het instrument te kunnen invullen. Uit de literatuur sprongen twee instrumenten in het oog: de "Social Skills Improvement System" (SSIS, Gresham & Elliott, 2008) en de "Social Emotional Well being and Resilience of Children in Early Childhood Settings Scale" (PERIK, Mayr & Ulich, 2009). Beide instrumenten hebben goede psychometrische eigenschappen en ze meten vooral sterktes in plaats van ontwikkelingsproblemen (dit sluit aan bij de doelstelling van Het Toverbos, namelijk preventief de sociaal-emotionele ontwikkeling stimuleren).

We namen niet de volledige schalen af, maar selecteerden die subschalen die verband houden met de sociaal-emotionele ontwikkeling. Bij de SSIS kozen we de hoofdschaal Sociale Vaardigheden, onderverdeeld in volgende schalen: Communicatie, Coöperatie, Assertiviteit, Verantwoordelijkheid, Empathie, Betrokkenheid en Zelfcontrole. Uit de PERIK kozen we aanvullend de schalen: Zelfcontrole, Assertiviteit, Emotionele Stabiliteit. Geen van beide instrumenten was in het Nederlands beschikbaar. Twee onderzoekers vertaalden de meetinstrumenten onafhankelijk van elkaar. Een native speaker die ook het Nederlands machtig is, evalueerde de kwaliteit van de vertaling. Hij koos de beste vertaling of gaf een beter voorstel. We testten het vertaalde meetinstrument uit in drie kleuterklassen. Op basis van de opmerkingen van de testafnemers optimaliseerden we het instrument. Iedere vraag van deze instrumenten peilt naar een concreet gedrag dat een kleuter kan stellen in een klas of schoolsituatie. Bijvoorbeeld "Neemt het woord als hij aan de beurt komt in gesprekken". We vroegen aan de mentor (dit is de klasleerkracht die de student tijdens de stage begeleidt) om te reflecteren over dat gedrag bij zijn/haar kleuters tijdens de laatste twee maanden en op basis van deze reflectie de vraag te scoren. De mentor vulde de vragenlijst online in bij vijf at random gekozen kleuters, dit zowel voor als na de interventie. Zo onderzochten we of 45 van de kleuters die Het Toverbos volgden (de kleuters uit de experimentele groep) meer gegroeid zijn binnen een tijdspanne van zes maanden in vergelijking met 45 at random gekozen kleuters die Het Toverbos niet volgden (de kleuters uit de controlegroep).

Voor de onderzoeksvraag, of de studenten meer kindgericht observeren en of ze meer aandacht zullen hebben voor de eigenheid van elk kind, stelden we drie bevragingen op. Een eerste meetinstrument was een zelf

ontwikkelde observatie-oefening waarbij de studenten twee video-opnames van sociaal-emotioneel getinte rollenspelen kwalitatief observeerden en er kritisch over reflecteerden. Een tweede meetinstrument peilde naar de sensitiviteit van de student. Hiervoor gebruikten we de Checklist Leerkrachtstijl (Laevers, et al., 2009). Deze checklist meet op welke manier de leerkracht optreedt en tussenkomt ten aanzien van de klasgroep op drie dimensies, met name Stimuleren, Gevoeligheid voor beleving en Autonomie verlenen. De mentor (klasleerkracht) van de student vulde de vragenlijst online in. Een derde meetinstrument peilde naar de perceptie door de student van het eigen niveau van functioneren op de Basiscompetenties van de Leraar Kleuteronderwijs. Hiervoor stelden we een zelfevaluatievragenlijst samen waarbij die competenties geselecteerd werden die mogelijk samenhangen met de methodiek Het Toverbos, meer bepaald competenties die verwijzen naar het observeren, inspelen op en begeleiden van de sociaal-emotionele ontwikkeling van de kleuters en naar het ontwikkelingsstimulerend begeleiden van kleuters. Doordat de competenties in complexe taal, doorspekt met vakjargon beschreven zijn, vroegen we de tweedejaarsstudenten BAKO om ze te hertalen in eenvoudigere en meer concretere bewoordingen. Er kan gediscussieerd worden of de vertalingen voldoende correct zijn, of ze de oorspronkelijke betekenis volledig dekken, maar de vereenvoudiging was noodzakelijk opdat de studenten de competenties voldoende zouden begrijpen en zichzelf erop konden scoren.

Tot slot verrichtten we een focusgroepinterview (Morgan & Krueger, 1997) op het einde van de interventie met de Toverbosstudenten om bijkomend inzicht te verwerven in de leereffecten en in de sterktes/zwaktes van Het Toverbos. De Toverbosstudenten maakten ook elk afzonderlijk een leerverslag dat het voorgaande illustreert.

om te gaan met de drukkeren kinderen. Ze geven hen verantwoordelijkheid, belonen hun rustige gedrag en wijzen hen minder terecht. Dit laat volgens hen ook zijn effect in de klas zien. Voor de andere kleuters vinden de Toverbosstudenten het een fijne speelervaring.

Voorbeeld

Ik had een kleuter die heel agressief was, in de klas ook. In "Het Toverbos" nam die eerder een verzorgende functie op. Die had dan een klein kindje gekregen. Ik had dan zo'n vingerpopje gegeven. En die ging daar dan echt heel zorgzaam met dat popje om. Hij verzorgde het. Dus dat was wel dag en nacht verschil.

Is er een effect van het gebruik van "Het Toverbos" op de wijze waarop kleuteronderwijzers hun kleuters observeren en aandacht hebben voor de eigenheid van elk kind?

We maakten gebruik van drie meetinstrumenten om deze onderzoeksvraag in kaart te brengen: een observatie-oefening, de Checklist Leerkrachtstijl en een zelfevaluatievragenlijst. Zowel de observatie-oefening als de Checklist Leerkrachtstijl vertoonden tijdens de afnames tekorten en bleken achteraf gezien niet bruikbaar om het effect van het Toverbos op de studenten na te gaan. Bijvoorbeeld, bij de Checklist Leerkrachtstijl behaalden de Toverbosstudenten opvallend veel maximumscores tijdens de premeting. Hierdoor konden we geen groei meer meten bij deze groep op de Checklist Leerkrachtstijl.

We konden dus alleen de zelfevaluatievragenlijst gebruiken om de effecten van Het Toverbos op de studenten na te gaan. We vonden een lichte stijging op deze vragenlijst tussen de pre- en de postmeting. Dit betekent dat alle studenten aangeven dat ze vinden dat ze gegroeid zijn doorheen het academiejaar, onafhankelijk van de interventie. De Toverbosstudenten vinden echter dat ze nog meer gegroeid zijn dan de studenten uit de controlegroep, en dit meer specifiek op de items vermeld in Tabel 3. In de linkerkolom vermelden we de competentie, in de rechterkolom leggen we uit waarom we dit effect veronderstellen.

Competentie (p-waarde)	Stimulans door 'Het Toverbos'
Ik kan gepast omgaan met kleuters met gedragsmoeilijkheden en met kleuters uit moeilijke thuissituaties. (F = 5.15; p < .05)	Tijdens de supervisie bespraken de studenten de als moeilijk ervaren situaties en gaven we tips over hoe het best kan omgegaan worden met kinderen met gedragsmoeilijkheden.
Ik kan nadenken over wat goed/minder goed is aan de klaspraktijk om deze zo te verbeteren. (F = 5.35; p < .05)	Het groeien in de rol van de coach is een leerproces dat veelvuldig bevestigd wordt. Na iedere sessie reflecteren de studenten over de sessie in al zijn facetten en over hun functioneren op basis van drie invalshoeken: hoe hebben de kinderen gespeeld? Hoe ervoer ik mijn rol? Hoe was de kwaliteit van de spelactiviteiten?
Ik kan de kleuters boeien en succes laten beleven door te werken met realistische activiteiten die leerrijk en interessant zijn voor hen. (F = 4.63; p < .05)	Ten derde leren ze door het voortdurend meespelen binnen het spel van de kleuter, de belevingswereld van de kleuter ten volle kennen. Er bestaat een kans dat ze hierdoor beter kunnen inschatten welke activiteiten leerrijk en interessant zijn voor hen.
Ik kan een verhaal vertellen of voorlezen waarbij ik voldoende mimiek, intonatie en lichaamstaal gebruik. Indien nodig pas ik het verhaal of de mimiek, intonatie en lichaamstaal vlot aan. (F = 13.65; p < .05)	Het expressief meespelen als Grote Vogel zal er waarschijnlijk voor zorgen dat de kleuteronderwijzer door het uitvoeren van deze rol vaardiger wordt in het voorlezen of vertellen van verhalen met de nodige mimiek, intonatie en lichaamstaal. De studenten werden bijvoorbeeld gestimuleerd om mee te bewegen met de kleuters (te kruipen, rollen, lopen etc.).
Ik kan actief meespelen en opgaan in de belevingswereld en de fantasie van de kleuter (Dit is geen competentie uit de basiscompetenties Kleuteronderwijs, werd door de onderzoekers toegevoegd). (F = 8.41; p < .05)	In Het Toverbos speelt Grote Vogel voortdurend actief mee en gaat hij mee in de belevingswereld en de fantasie van de kleuter.

Tabel 3: effecten op de basiscompetenties van studenten (zelfevaluatievragenlijst)

Tot slot vroegen we de Toverbosstudenten op de zelfevaluatie na de Toverbosinterventie om uit alle competenties 5 competenties aan te duiden waarin zij vonden dat zij door Het Toverbos het meest gegroeid waren. Drie competenties werden vaak vermeld door de studenten: het gepast omgaan met kleuters met gedragsmoeilijkheden en met kleuters uit moeilijke thuissituaties ($p < .05$), het actief meespelen en opgaan in de belevingswereld en de fantasie van de kleuter ($p < .001$), het stimuleren van kleuters om bij conflicten of probleemsituaties zelf naar oplossingen te zoeken ($p < .05$). Dit zijn inderdaad zaken die het uitvoeren van de rol van Grote Vogel sterk stimuleert. In Het Toverbos moesten de studenten de kleuters steeds stimuleren om zelf oplossingen te zoeken voor hun problemen, al dan niet met de hulp van anderen. Tot slot speelden ze actief mee als Grote Vogel en moesten ze zich voortdurend verplaatsen in de spelsituaties van de kleuters.

Tijdens het focusgroepinterview formuleerden de Toverbosstudenten volgende leereffecten:

- Dankzij Het Toverbos leerden ze beter omgaan met moeilijkere situaties.
- Ze leerden als begeleider zichzelf beter kennen door zich te verplaatsen in de spelthema's van de kleuters. De studenten gaven aan dat ze merkten met welke thema's ze het zelf moeilijk hadden. Zo hadden vele studenten het moeilijk om te spelen rond het thema 'de dood'. Het Toverbos confronteert hen met de eigen visie, oordelen.
- Ze leerden dankzij Het Toverbos om rustig te worden en te blijven. Ze ontdekten dat het effect van fluisteren groter is dan dat van roepen.

De Toverbosstudenten vulden deze leereffecten verder aan in hun leerverslagen. Over volgende twee leereffecten waren we heel tevreden en we willen ze dan ook kort vermelden. Verscheidene Toverbosstudenten reikten aan dat ze

door het geven van Het Toverbos het nut van observeren meer inzien. Ze beseffen nu nog meer dat ze hun begeleiding kunnen afstemmen op hun observaties. Ten tweede realiseren ze zich dat ze de kleuters niet altijd moeten sturen, dat hun creativiteit juist gestimuleerd wordt door hen zelf te laten spelen en onderwerpen te laten aanbrenge.

Sterktes en aandachtspunten van Het Toverbos

Naast de twee onderzoeksvragen, peilden we in het focusgroepinterview met de Toverbosstudenten naar de sterktes en de zwaktes van de methoediek. De studenten beklemtoonden volgende sterktes:

Ten eerste worden de kleuters sterk aangetrokken door de dierenhandpop en kunnen ze zich hier echt in inleven. Zo krijgen ze de mogelijkheid om af en toe een andere rol uit te proberen, te oefenen.

Ten tweede krijgen de kleuters in Het Toverbos de kans om te spelen wat er bij hen leeft en ook om hun emoties uit te spelen. Natuurlijk impliceert dit dat dezelfde thema's regelmatig terugkeren omdat kleuters vaak met dezelfde zaken bezig zijn. Zo is een tweede kleuterklassterk gericht op het thema verzorgen, terwijl ze in de derde kleuterklas mateloos geboeid worden door het

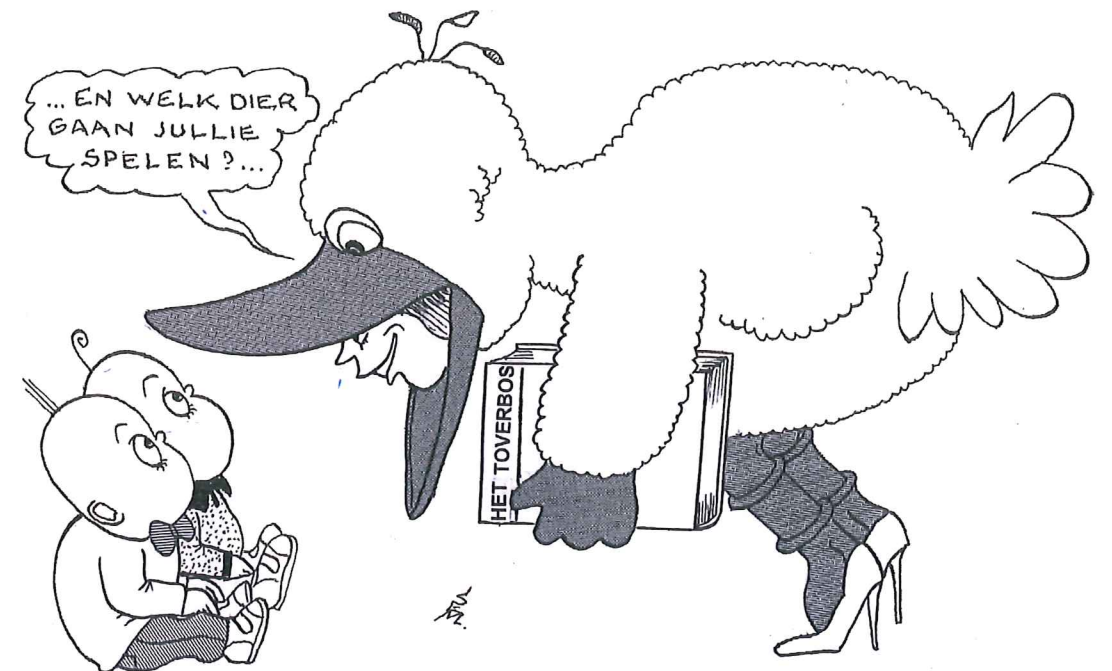
experimenteren. Het steeds opnieuw terugkeren van dezelfde thema's vonden enkele studenten soms storend. Ze raakten sommige spelthema's gauw beu en wilden de inhoud ervan veranderen. Niki Jeannin blijft beklemtonen dat het belangrijk is om het ritme van de kleuter te volgen en te leren kijken naar de variaties binnen het spel van een kind. Als Bever nood heeft om steeds opnieuw een feestje te geven, dan mag Grote Vogel dit niet willen veranderen. Deze kleuter heeft nood aan dit spelthema. In de plaats van dit te proberen veranderen, leert Het Toverbos Grote Vogel kijken naar de variaties binnen het spelthema: is het feestje steeds opnieuw alleen voor Bever of nodigt hij al iemand uit? Mag er iemand de volgende keer als eens komen helpen of wil hij alles in handen houden? Kan hij het materiaal delen of blijft hij hamsteren? Allerlei vragen die een aanzet geven om dieper te kijken naar spel, hoe eenvoudig dit spel ook lijkt. Of in de woorden en beleving van een van onze studenten: "Ik denk dat je als kleuterleider gewoon even moet afstappen van het idee wat je de kleuters WIL zien doen en moet kijken naar wat de kleuters effectief DOEN."

Voorbeeld

Elke Toverbos sessie opnieuw heeft Paardje last van buikpijn, keelpijn... Regelmatig vraagt ze of ze op de ruststoel mag zitten. Grote Vogel geeft haar pilletjes, gaat met haar naar de dokter, maar het helpt allemaal niet. Grote Vogel weet niet meer wat hij moet doen. Op een gegeven moment gaat hij bij Paardje zitten om te praten. Opnieuw heeft Paardje buikpijn. Grote Vogel zegt dat hij haar niet gelooft. In de klas ging alles heel goed. Ze speelde en vertelde, en nu heeft ze opeens buikpijn. Grote Vogel vraagt aan Paardje of ze Het Toverbos misschien niet leuk vindt. Paardje antwoordt dat ze graag naar Het Toverbos gaat, maar dat niemand van de dieren met haar wil spelen. Samen gaan ze op zoek naar een speelkameraadje. De daaropvolgende sessie overlegt Grote Vogel tijdens de intro met wie Paardje wil spelen. Daarna heeft ze geen buikpijn meer tijdens de sessies.

Een derde sterkte vonden de studenten dat ze door zelf mee te spelen, volledig worden opgenomen in de wereld en avonturen die de kleuters beleven. Hierdoor leren ze de kleuters als geen ander kennen. Ze zien waar de kleuters mee bezig zijn en hoe ze met bepaalde zaken omgaan.

Tot slot wordt de fantasie door Het Toverbos sterk geprikkeld. Dit heeft zeker zijn voordelen omdat het leervermogen van kleuters dankzij hun fantasie vergroot wordt.

De coach is de veilige begeleidingsfiguur die actief meespeelt als Grote Vogel en de kleuters in hun ontwikkeling stimuleert ...

In de leerverslagen die de Toverbosstudenten op het einde van het jaar indienden, kwamen dezelfde sterktes terug. Twee sterktes werden hierin extra belicht, namelijk de onschatbare waarde van het stimuleren van het probleemoplossend vermogen en de positieve effecten van het gebruik van de dierenhandpoppen.

Lien Brancart, een van de Toverbosstudenten, bundelde voor een studiedag over Het Toverbos, haar ervaringen in volgende tips voor beginnende Toverbosers:

- Let er op dat je steeds het dier benoemt en niet de kleuter.
- Durf het spel los te laten, ga mee met de kleuters.
- Leer omgaan met de drukte. In Het Toverbos is er meer vrijheid dan in andere spelvormen, maar heb ook vertrouwen in de kleuter.
- Tot slot, Grote Vogel kan niet alles zien. Aanvaard dit. Het is moeilijk om op alle dieren tegelijk in te spelen en iedere spelsituatie te observeren.

Besluit en discussie

Het Toverbos schenkt aandacht aan het spel van de kleuter en het meespelen in zijn leefwereld. De kleuter wordt gestimuleerd om spelsituaties uit te denken, oplossingen te zoeken voor problemen en gevoelens te uiten. Op deze manier wordt er preventief gewerkt aan de sociaal-emotionele ontwikkeling van de kleuter, wat hem zeker ten goede komt. Het aan de slag gaan met Het Toverbos vraagt van de begeleider een andere blik op kleuters. De leidinggevende rol wordt aan de kant geplaatst om zich volledig in te leven in de belevingswereld van de kleuter en om de kleuters de inhoud van het spel te laten bepalen. Grote Vogel observeert, speelt mee en probeert zo veel mogelijk de ontwikkeling van de kleuters te stimuleren. Grote Vogel moet de kleuters durven loslaten en zelf leren omgaan met de drukte. De Toverbosstudenten en het onderzoek gaven aan dat dit geen gemakkelijke opdracht is maar dat het zeker de moeite loont.

Het onderzoek leverde mooie resultaten op voor de methode van Het Toverbos. Ten eerste blijkt eruit dat Het Toverbos effecten heeft op de kleuters. We vonden

een lichte groei op de sociaal-emotionele ontwikkeling in zijn geheel. Voor de schaal coöperatie is de groei significant groter bij de kleuters die Het Toverbos kregen. Dit wil zeggen dat de kleuters die Het Toverbos krijgen, beter leren omgaan met het maken/opvolgen van afspraken en dankzij het stimuleren van het probleemoplossend vermogen, andere kleuters minder zullen storen tijdens het klasgebeuren. Verrassende resultaten, maar te verklaren door een sterke nadruk op het leren omgaan met grenzen en het voortdurend samen zoeken naar oplossingen. De studenten gaven daarnaast aan dat zij in Het Toverbos vooral een meerwaarde zien voor de stillere en de drukkeren kleuters en dat het voor al de anderen ook een fijne speelervaring is. Ten tweede blijkt uit het onderzoek dat Het Toverbos de coach/Grote Vogel sterker maakt in een aantal van de Basiscompetenties van Leraar Kleuteronderwijs: gepast leren omgaan met kleuters met gedragsmoeilijkheden en met kleuters uit moeilijke thuissituaties; meer inzicht verwerven in de belevingswereld van de kleuters om zo te kunnen werken met realistische activiteiten die leerrijk en interessant zijn voor hen; beter leren nadenken over de klaspraktijk om deze bij te sturen en het verbeteren van meespeeltalent en de daarbij behorende mimiek, intonatie en lichaamstaal.

Bij dit eerder kleinschalig onderzoek kunnen we ook enkele vraagtekens plaatsen. De onderzoeksperiode was vrij kort. De postmeting vond al plaats na tien Toverbossessies. Misschien is deze implementatie van te korte duur om een effect te kunnen waarnemen. De grootte van de steekproef was beperkt, niet alle meetinstrumenten bleken geschikt en we werkten met studenten in plaats van met ervaren kleuteronderwijzers. We kunnen ons afvragen wat de resultaten zouden zijn, als we een longitudinaal onderzoek zouden voeren over een langere periode of als we Het Toverbos door ervaren kleuteronderwijzers zouden laten verzorgen. Allerlei vragen voor nieuw onderzoek, maar momenteel werden hier nog geen concrete plannen voor ingediend.

We kunnen besluiten dat Het Toverbos een unieke methode is waarbij (samen) spelen centraal staat en dat deze methode

zijn effecten laat zien bij de kleuters en de Toverbosbegeleider. Met deze positieve resultaten gaat de Hogeschool-Universiteit Brussel dan ook verder aan de slag. Vanaf volgend jaar implementeert de HUB Het Toverbos in het derde jaar Bachelor Kleuteronderwijs en gaan alle studenten met deze methode aan de slag. Daarnaast kan iedereen die geïnteresseerd is in Het Toverbos zich inschrijven voor een tweejarige gecertificeerde opleiding op het Groepscentrum Permanente Vorming van de HUB. Meer info: www.hubrussel.be/gpv.

MEER WETEN?

Het volledige onderzoeksrapport over Het Toverbos is online beschikbaar op http://www.hubrussel.net/Pragodi_site/Toverbos

REFERENTIES

- BROUWERS, H. (2010). *Kiezen voor het jonge kind*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- GRESHAM, F. M., & ELLIOTT, S. N. (2008). *Social Skills Improvement System*. Minneapolis: Pearson.
- JANSSEN-VOS, F. (2004). *Spel en ontwikkeling: spelen en leren in de onderbouw*. Assen: Van Gorcum.
- JANSSEN-VOS, F., DEN DIKKEN, N., & VERKLEY, H. (1996). *Themaboek: Spel en spelen*. Assen: Van Gorcum.
- JEANNIN, N., ADRIAENSSENS, P., & MERTENS, E. (2009). *Beter omgaan met de emoties van kleuters*. Tielt: Lannoo.
- LAEVERS, F., BUYSE, E., SNOECK, G., BETRANDS, E. D., VAN GORP, K., VERHEYDEN, L., ET AL. (2009). *Fundamenteel diepte-onderzoek naar krachtige GOK-leeromgevingen: Onderzoeksluik betrokkenheid en welbevinden*. GOK Steunpunt Gelijke Onderwijskansen.
- MALFAIT, C., & JEANNIN, N. (2012). *Emoties in de kleuterklas, oefenen met de methode van Het Toverbos*. Tielt: Lannoo Campus.
- MAYR, T., & ULICH, M. (2009). *Social-emotional Well-being and Resilience of Children in Early Childhood Setting - PERIK: an Empirically Based Observation Scale for Practitioners*. *Early Years*, 29 (1), 45-57.
- MCARDLE, P. (2001). *Children's Play*. *Child: Care, Health and Development*, 27(6), 509-514.
- MORGAN, D. L., & KRUEGER, R. A. (1997). *The Focus Group Kit*. University of Minnesota: SAGE.
- PICKENS, J. (2009). *Socio-emotional Programme Promotes Positive Behaviour in Preschoolers*. *Child Care in Practice*, 15 (4), 261-278.
- VAN DER POEL, L., & BLOKHUISA. (2008). *Wat je speelt, ben je zelf*. GA Houten: Bohn Stafleu van Loghum.

1 Graag een concreet zicht op hoe Het Toverbos werkt? Zie voor een introductiefilmje op: http://www.hubrussel.net/Pragodi_site/Toverbos/promotiefilm-toverbos.html

2 In Caleidoscoop 22(3), verschenen in 2010, lieten we in een themanummer over kinder- en jongerenpsychiatrie Niki Jeanin aan het woord over haar werk met oa. Het Toverbos.

3 Zie <http://www.gavoorgeluk.be/>